

مدیریت امنیت در معماری فضاهای کتابخانه‌ای

■ اورانوس تاج‌الدینی^۱

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی و مدرس گروه کتابداری دانشگاه شهید باهنر کرمان

■ علی سادات موسوی^۲

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی و سرپرست کتابخانه مرکز تحقیقات بیوشیمی و بیوفیزیک دانشگاه تهران

چکیده

کتابخانه‌ها اصولاً منابع حفظ سرمایه‌های فرهنگی، اجتماعی، علمی و تاریخی یک ملت هستند که به صورت یک مجموعه سازمان‌یافته برای استفاده دانش‌پژوهان تکامل می‌یابند. گنجینه کتابخانه نه تنها آینه زندگی فرهنگی و میراث گرانسنگ جامعه است بلکه از ارزش افزوده مادی زیادی نیز برخوردار است. هر ساله کتابخانه‌ها منابع متعددی را در اثر سرقت، دانش‌ستیزی، بلایای طبیعی، حوادث غیر مترقبه و نظایران از دست می‌دهند، مسلماً برای هر کتابخانه صرف هزینه به‌منظور تأمین امنیت منابع، شبکه، کارکنان و حتی مراجعان مقرون به‌صرفه‌تر از صرف هزینه‌های گزاف جهت بازسازی و جبران خسارات ناشی از ناامنی می‌باشد؛ لذا توجه به مسائل مرتبط با مدیریت امنیت در معماری فضاهای کتابخانه‌ای، تمهیدی در استفاده بهینه از بودجه و پیشگیری از اتلاف منابع مادی و سرمایه‌های معنوی خواهد بود. هنگام طراحی یک فضای کتابخانه‌ای طراحی مدیریت امنیت شامل تفکیک مسائل امنیتی و حفاظتی، تعیین یک گروه امنیتی و اجرای یک برنامه جامع ایمن‌سازی و... تلاشی جهت ایجاد محیطی امن و آرام در راستای نیل به هدف اصلی هر کتابخانه، یعنی اشاعه بیشتر و سریع‌تر اطلاعات خواهد بود. این مقاله با بررسی مسائل مبتلابه کتابخانه‌ها که ارتباط نزدیک با نوع ساختمان، طراحی فضا، اداره سازمان و پیگیری تدابیر اجرایی دارد به ارائه نکاتی جهت تنظیم و تدوین چارچوب ایمنی کتابخانه‌ها و ارائه اطلاعات تجربی و عملی جهت مدیریت امنیت کتابخانه‌ها می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: ایمن‌سازی، فضاهای کتابخانه‌ای، کتابخانه، مدیریت امنیت، معماری کتابخانه.

مقدمه

به منابع به جهت دانش‌ستیزی^۳ بعضی مراجعان، آتش‌سوزی، مراجعان ناهنجار، بلایای طبیعی، آفات و حشرات، جوندگان موذی و... هستند. همه این موارد مبحث گسترده‌ای را تحت عنوان مدیریت امنیت به تصویر می‌کشد تا کتابخانه‌ها برای تأمین امنیت و محافظت از منابع خود هزینه‌ای را متقبل شوند تا از صرف هزینه‌هایی گزاف برای جبران خسارت‌ها و رویارویی با ضررهای غیر قابل جبران جلوگیری کنند و این همان پیشگیری پیش از درمان است.

مطماً این جمله مشهور که «پیشگیری بهتر از درمان است» (ابتهاج، ۱۳۸۸) مورد قبول همه ماست، لحظه‌ای تأسف‌بارتر از این برای کتابداران وجود ندارد که استفاده‌کننده مشتاقی را به سمت کتابی هدایت کنند ولی آن کتاب ناپدید شده باشد. امید وی برای آنکه کتاب مورد نظرش امانت باشد نیز نقش بر آب شود، در این صورت چه پاسخی به مراجعه‌کننده باید داد؟ اینکه کتاب کجاست؟

هرساله کتابخانه‌ها تعدادی از منابع خود را در اثر سرقت از دست می‌دهند و مجبور می‌شوند با صرف بودجه‌ای نسبت به جایگزینی مجدد آنها اقدام کنند؛ این مسئله در این وضعیت که بیشتر کتابخانه‌ها با کمبود بودجه مواجه هستند، فاجعه است و بدتر اینکه برخی از منابع از دست‌رفته به علت نایاب و ارزشمند بودن قابل جایگزینی نیستند. این مساله در گوشه‌ای از ذهن، زنجیرشدن کتاب‌ها به میزها و قفسه‌ها در قرون وسطی را عملی به حق جلوه‌گر می‌سازد و حتی قبل از قرون وسطی در کتاب‌های کتابخانه‌های باستان نفرین‌نامه‌هایی نقش بسته می‌شد که در واقع یک سیستم ایمنی مقتضای آن زمان بود (استیپوچویچ، ۱۳۷۳، ص ۲۵۳-۲۵۶). از این منظر درمی‌یابیم که مساله امنیت مربوط به امروز و دیروز نیست و قدمتی به بلندی دسترسی‌های عمومی به کتابخانه دارد. در کنار معضل سرقت، کتابخانه‌ها درگیر مسائل دیگری از جمله آسیب رسیدن

امنیت در کتابخانه‌ها

توجه به مسائل امنیتی و حفاظتی کتابخانه‌ها ارائه تعریفی دقیق از امنیت در کتابخانه را می‌طلبد. امنیت در کتابخانه‌ها معمولاً به نظام یا فعالیتی اطلاق می‌گردد که برای جلوگیری از سرقت دانش‌ستیزی به کار می‌رود مانند نظام کنترل کتابخانه، نظام امنیتی کتاب، ناظر سالن مطالعه، حفاظت‌های امنیتی و... (جوکار، ۱۳۸۳، ص ۵۲). از دیدگاهی دیگر امنیت را می‌توان فرایندی دانست که حفاظت از مجموعه، ابزار، اطلاعات، کارمندان، تسهیلات فیزیکی و... را فراهم نموده و از تأثیرات نامطلوب، غیرمجاز و زیان‌آور به اهداف کتابخانه جلوگیری می‌نماید (پاتکوس^۴، ۱۹۹۸، ص ۶۹). به زبان ساده‌تر امنیت شامل همه فعالیت‌هایی است که یک موسسه یا سازمان برای محافظت از مراجعان، کارکنان و مجموعه‌هایش از آسیب‌ها انجام می‌دهد، اما

دیوید گریسی اعتقاد دارد که مهم‌ترین رفتار برای حفاظت مؤثر از مجموعه‌ها انجام یک‌سری فعالیت ویژه نیست بلکه تفکر نیست ما را به سوی رفتاری هدایت می‌کند که تضمین‌کننده بقاء منابع کتابخانه در راستای رسیدن به هدف نهایی یعنی اشاعه هر چه بیشتر اطلاعات است

امنیت هنگام طراحی کتابخانه‌ها، تدابیر آتی سبب ایجاد آشفتگی و اقدامات بیهوده گردد و سبب صرف هزینه مضاعف شود.

تعامل طراحی فضای کتابخانه و برنامه امنیت

مسأله مدیریت امنیت در کتابخانه‌های مختلف بسته به عواملی مانند نوع کتابخانه، ساختمان و تجهیزات، منابع موجود، تعداد کارمندان، بودجه اختصاص‌یافته، برنامه‌ریزی مدیران و... متفاوت است. موفقیت آتی برنامه جامع امنیتی هر کتابخانه در گرو پیش‌بینی سیاست‌های لازم امنیتی و حفاظتی هنگام تصمیم به طراحی یک کتابخانه است. لحاظ کردن پارادایم‌های ضروری هنگام طراحی فضای کتابخانه در باب مدیریت امنیت، سیاست روشن و تعریف‌شده‌ای را در این مورد بنیان خواهد گذاشت (موریس، ۲۰۰۸، ص ۱۲۱).

شیوه طراحی فضاهای کتابخانه‌ها و پیش‌بینی موارد ضروری بسته به نوع کتابخانه، خط‌مشی کتابخانه، نیاز جامعه استفاده‌کنندگان کتابخانه، توان مالی کتابخانه و... متفاوت است. اما توجه به نکاتی از جمله موارد زیر به عنوان معیارهایی نهادینه باید لحاظ شوند تا روند آسیب به کتابخانه و منابع موجود در آن در برابر تهدیدات موجود تا حد ممکن متوقف گردند و برنامه‌های امنیتی در مواجهه با انواع آسیب‌ها توان واکنش سریع و بهینه را داشته باشند:

۱. طراحی کتابخانه به‌صورتی که فضای داخلی کتابخانه به نحوی روشن باشد که نور داخلی کتابخانه کافی بوده و مخفی شدن افراد مغرض در سایه‌ها امکان‌پذیر نباشد. زیرا در بعضی موارد نحوه قرار گرفتن قفسه‌ها و نورپردازی نامناسب سبب ایجاد فضاهای تاریکی در لابه لای قفسه‌ها می‌گردد.

توجه به این نکته خالی از لطف نیست که امنیت و حفاظت مباحثی متفاوتند زیرا حفاظت به‌طورعام عبارت است از فرایند افزایش عمر منابع و مجموعه‌ها برای تأمین اهداف کتابخانه است، البته این بدان معنا نیست که این منابع اجباراً باید در شکل اصلی خود باقی بمانند بلکه هدف نگهداری محتوای منابع از آتش‌سوزی، اسیدی‌شدن، حمله حشرات و جوندگان و... است (چادویک، ۱۹۹۸، ص ۲۳). البته تداخل مسائل امنیتی و حفاظتی مبرهن بوده و هر دوی این مفاهیم تمهیداتی جهت حفظ منابع به شمار می‌روند.

دیوید گریسی^۶ اعتقاد دارد که مهم‌ترین رفتار برای حفاظت مؤثر از مجموعه‌ها انجام یک‌سری فعالیت ویژه نیست بلکه تفکر نیست که ما را به سوی رفتاری هدایت می‌کند که تضمین‌کننده بقاء منابع کتابخانه در راستای رسیدن به هدف نهایی یعنی اشاعه هر چه بیشتر اطلاعات است (انجمن کتابداری آمریکا، ۲۰۰۷). تنها راه عملی برای توسعه این تفکر آموزش کارکنان و استفاده‌کنندگان و قراردادن برنامه‌های امنیتی در فعالیت‌های روزانه کتابخانه است.

طراحی و اجرای برنامه‌های استاندارد موجود تشکیل گروهی تحت عنوان «گروه امنیت کتابخانه» را می‌طلبد که برنامه‌های امنیتی را طراحی و سپس به‌اجرا در می‌آورند که این گروه بسته به نیاز هر کتابخانه می‌تواند یک یا چند نفر بوده و با عنوان «ال. اس. او.»^۸ خوانده می‌شود (ترینکائوس - راندال، ۱۹۹۸، ص ۹۳). وظیفه اصلی مأموران امنیتی طراحی و مدیریت برنامه امنیتی با نظارت مستقیم مدیریت کتابخانه است که به‌طور کلی شامل برآورد مجموعه، بررسی ساختار فیزیکی موسسه، آموزش کارکنان و... است؛ البته در اینجا این مشکل بالقوه جلب توجه می‌نماید که در صورت عدم توجه به مسأله

در طراحی فضای کتابخانه معیارهای انعطاف و تغییر پذیری در فضای مورد نیاز خط سیر لوله‌ها، کانال‌ها و محل نصب تجهیزات فنی، جهت آمادگی در برابر حوادث ناگهانی لحاظ شوند

۲. درهای استفاده شده چارچوبی محکم داشته و با قفل‌های مطمئن بسته شوند (جوکار، ۱۳۸۳، ص ۶۱).
۳. پنجره‌های طبقه همکف باید با حفاظ‌های فلزی محافظت شوند و دیگر پنجره‌ها نیز دارای قفل‌های مطمئن باشند.
۴. ساختمان به نحوی طراحی می‌شود که نفوذ آب به محیط کتابخانه امکان‌پذیر نباشد.
۵. هنگام طراحی ساختمان کتابخانه تدابیر لازم در مورد درختان بزرگ مجاور ساختمان که سقوط احتمالی آنها باعث آسیب رسیدن به ساختمان کتابخانه خواهد شد؛ اندیشیده شود.
۶. هنگام طراحی اتاق‌ها و راهروها باید نظام‌های امنیتی خودکار و دوربین‌های مدار بسته جهت تأمین امنیت بهینه پیش‌بینی شوند (کلاوس، ۲۰۰۷، ص ۵۳-۶۹).
۷. طراحی ساختمان کتابخانه باید به گونه‌ای باشد تا در برابر شروع و انتشار آتش سد ایجاد کرده و از سرایت و نفوذ دود به سایر بخش‌های کتابخانه ممانعت کند.
۸. هنگام طراحی ساختمان باید دستگاه‌های هشداردهنده اعلام آتش و اطفاء حریق، در بخش‌های مختلف کتابخانه پیش‌بینی شود.
۹. هنگام طراحی ساختمان، استفاده از دیوار و کف‌های مجزا برای بخش‌های مختلف کتابخانه در نظر گرفته شود زیرا این جدایی در برابر گسترش آتش حائل ایجاد می‌کند (وارلاموف، ۱۳۸۰، ص ۹۸).
۱۰. تعبیه تجهیزات حفاظتی در بخش بیرونی ساختمان کتابخانه یعنی روی پنجره‌ها، درهای ورودی، مسیر هواکش‌ها، دریچه‌ها و کانال‌های ارتباطی و... باید مد نظر قرار گیرد.
۱۱. هنگام طراحی ساختمان پیش‌بینی سیستم ایمنی برای درهای خروجی اضطراری و استفاده از اهرم‌های مهر و موم شده باید مد نظر قرار گرفته و توصیه می‌شود که این اهرم‌ها به شبکه برق وصل باشند

(کوهن ۲۰۰۷، ص ۸۳).

۱۲. در طراحی فضای کتابخانه معیارهای انعطاف و تغییر پذیری در فضای مورد نیاز خط سیر لوله‌ها، کانال‌ها و محل نصب تجهیزات فنی، جهت آمادگی در برابر حوادث ناگهانی لحاظ شوند.

طراحی کتابخانه و تأمین امنیت متقارن با فن‌آوری‌های نوین
 با رشد سریع فن‌آوری‌های اطلاعاتی و استفاده روزافزون کتابخانه‌ها از شبکه‌های رایانه‌ای، پایگاه‌های اطلاعاتی، منابع پیوسته، نظام‌های خودکار و... و نیز کارایی بهینه آنها، استفاده از این نوآوری‌های در تأمین امنیت کتابخانه‌ها نیز مطرح شد. مسأله تأمین امنیت با بهره‌گیری از فن‌آوری‌های نوین، شاید از حیثه وظایف ماموران امنیت کتابخانه خارج باشد زیرا عموماً برای این سلسله عملیات پیشگیرانه از متخصصان رایانه و مهندسان فن‌آوری‌های اطلاعاتی استفاده می‌شود. هریک از روش‌های تکنولوژیکی تأمین امنیت نظیر نظام‌های امنیتی الکترومغناطیس یا سیستم‌های امواج رادیویی، متخصص خاص خود را می‌طلبند؛ ولی این نکته واضح است که تعاون و تعامل همه کارکنان کتابخانه اعم از ماموران امنیت و... با متخصصان مذکور در هموار نمودن مسیر تأمین امنیتی نوین و کارا مؤثر خواهد بود. امروزه تجهیزات ویژه‌ای جهت تأمین امنیت منابع همگام با پیشرفت‌های تکنولوژیکی طراحی شده‌اند که پیش‌بینی استفاده از آنها هنگام طراحی فضاهای کتابخانه‌ای گامی بلند در راستای مدیریت امنیت صحیح و مدبرانه خواهد بود. البته امکان نصب و راه‌اندازی همه این تجهیزات بعد از طراحی و ساخت کتابخانه نیز وجود دارد، اما در این صورت بودجه‌ای مضاعف بر کتابخانه تحمیل می‌شود و همچنین پیش‌بینی و تعبیه آنها هنگام طراحی فضای کتابخانه، در حفظ زیبایی و بقاء معماری مؤثر خواهد بود. در ادامه به مواردی از سیستم‌های

5. Chadwich
6. Graisy
7. American Library Association (A.L.A)
8. Library Security Officer (L. S. O.)
9. Randall
10. Morris
11. Klaus
12. Cohen
13. Nelson
14. Thompson
15. Detection system
16. Media Check

هر کتابخانه‌ای با

توجه به اهداف،

سیاست‌ها، شرایط

و امکانات خود

نیازهای امنیتی

خاصی دارد که لازم

است با تدبیر مدیر،

تعهد مأموران امنیت

و تبحر طراحان

کتابخانه طراحی و

اجرا شود

مأخذ:

۱. ابتهاج، ارکان (۱۳۸۸). «راه‌های جلوگیری از ابتلا به آنفلوآنزا». دانشنامه فارسی ابتهاج، بخش مقالات طبی و صحت. [پیوسته]. قابل دسترس در: <http://sihat.blogsky.com/category/cat-8> [دسترسی ۲۴ تیرماه ۱۳۸۸]
۲. استیپچویچ، الکساندر (۱۳۷۳). کتاب در پویه تاریخ، ترجمه: حمیدرضا آژیر و حمیدرضا شیخی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۳. جوکار، طاهره (۱۳۸۳). «مبانی و اصول مدیریت امنیت در کتابخانه». فصلنامه کتاب، ۵۹، ۵۱-۶۲.
۴. وارلاموف، ماری ترز (۱۳۸۰). راهنمای حفاظت و نگهداری از کتابخانه، ترجمه اسماء زهروی، تبریز: فرهنگ.
5. A.L.A. (2007). "Guidelines Regarding thefts in library". [online]. Available: <http://www.ala.org/content>. [Accessed 10 July 2009].
6. Chadwich, Wiliam (1998). "Special collection library security". Journal of Library Administration, Vol. 46, No. 2, pp. 15-31.
7. Cohen, Aaron (2007). Designing and space planning for library. New york: Bowker.
8. Klaus, Robert (2007). "Security in library building". Library building and planning, No. 48, pp. 53-69.
9. Morris, Jhon (2008). Managing the library fire risk. Berkely: University of California.
10. Nelson, Milo (1993). "New library security systems from 3M". computer in libraries, Vol. 40, pp. 1-9.
11. Patkus, Beth (1998). "Collections security: the preservation perspective". Journal of Library Administration, Vol. 25, No. 1, pp. 67-89.
12. TrinKhaus-Randall, George (1998). "Library & archives security". Journal of Library Administration, Vol. 68, No. 3, pp. 91-112.
13. Tompson, Godfrey (2009). Planning and design of new library building. Oxford: Buterworth.

ایمنی نوین کتابخانه‌ها اشاره می‌شود:

۱. استفاده از سیستم کنترل ورود و خروج مراجعان: نحوه این کنترل با توجه به شرایط و امکانات هر کتابخانه متفاوت است، اما به‌طور کلی کتابخانه‌های استفاده‌کننده از این سیستم از نظام‌های ایمنی خودکار بهره‌مندی می‌برند (نلسون^{۱۳}، ۱۹۹۳، ص ۹-۱). تعبیه این نظام در مقابل درهای خروجی هنگام طراحی ساختمان کتابخانه مراجعان را ناگزیر به عبور از میان آن می‌کند و نظام با کمک امواج یا فرکانس‌هایی که از آن ساطع می‌شود و برچسب‌های حساس موجود در منابع تعیین می‌کنند که آیا منابع همراه یک مراجعه‌کننده در میز امانت ثبت شده‌اند یا خیر؟ (تامپسون^{۱۴}، ۲۰۰۹، ص ۱۱۷).
۲. استفاده از درگاه تشخیص‌دهنده^{۱۵}: این سیستم که دارای طرحی زیبا و قابلیت تغییر اندازه است دارای یک حس‌گر می‌باشد که در قسمت ورودی و خروجی نصب می‌گردد تا از خروج منابع به صورت غیر قانونی جلوگیری کند. حس‌گر مذکور به‌وسیله نرم افزار کنترل می‌شود و قابلیت تعریف صدای خاص به عنوان هشدار را دارد (تامپسون، ۲۰۰۸، ص ۱۱۸). این سیستم‌ها در مدل‌ها، اشکال و اندازه‌های مختلف عرضه می‌شوند که این امتیاز می‌تواند نظر طراحان متعدد کتابخانه‌ها با سلیقه متفاوت را تأمین کند.
۳. تعبیه سیستم ۳M Self: نصب این سیستم در مخازن کتابخانه در عین اجازه به مراجعه‌کننده برای استفاده از منابع و پرسه در مخازن؛ مراجعان کتابخانه را تحت کنترل قرار می‌دهد زیرا این سیستم قابلیت گزارش‌گیری دارد و همانند یک ردیاب مراجعان را کنترل می‌کند (نلسون، ۱۹۹۳، ص ۹-۱).
۴. تعبیه دستگاه کنترل اقلام^{۱۶}: نصب و پیش‌بینی این دستگاه در بخش‌های امانت و مرجع می‌تواند فیلم، سی دی، کتاب و ... را کنترل نموده و اصل بودن منابع برگشتی را حتی بدون باز کردن آنها رد یا تایید کند (تامپسون، ۲۰۰۹، ص ۱۲۹).

نتیجه‌گیری

هر کتابخانه‌ای با توجه به اهداف، سیاست‌ها، شرایط و امکانات خود نیازهای امنیتی خاصی دارد که لازم است با تدبیر مدیر، تعهد مأموران امنیت و تبحر طراحان کتابخانه طراحی و اجرا شود. بذل توجه به مسأله امنیت هنگام طراحی فضای داخلی و خارجی کتابخانه علاچی پیش از وقوع واقعه است. با استفاده از راهکارهای اصولی و همگام با نیازهای روز کتابخانه‌ها در فرآیند خطرشناسی و پیشگیری از خطر هنگام طراحی فضای کتابخانه‌ها، گامی بلند در جهت لحاظ کردن مدیریت امنیت مطلوب در کتابخانه‌ها در کنار همکاری بخش‌های مختلف کتابخانه است و به‌طور خلاصه می‌توان گفت امروزه در طراحی و ایجاد فضای کتابخانه‌ها، پایبندی به اصول صحیح معماری همراه با آینده‌نگری و تلفیق نوآوری و خلاقیت در جهت تأمین ایمنی کتابخانه‌ها ضروری است.

بی‌نوشت‌ها:

1. Tajedini@yahoo.com
2. A.moosavi@ibt.ut.ac.ir
3. Vandalism
4. Patkus